

Válasz egy véleményre

Szakmai berkekben az járja, hogy há-lás lehet az a szerző, akinek a köny-
véről valaki recenziót készít, mert a
recenzióírás nehéz műfaj, hiszen a
feladatra vállalkozónak meg kell is-
merni és pontosan kell érteni a könyv
írójának céljait, indítékait, korlátait,
következtetéseit, és ezt kell szembesi-
teni a szakmai követelményekkel, kí-
vánalmakkal. Ez pedig úgy történik,
hogy a feladatra vállalkozó először
nagyon alaposan, esetleg többször is
elolvassa a könyvet, hogy megértse.
Azt követően a recenzió írása során
viszont nagyon kell vigyázni arra,
hogy a könyv szövegéhez, logikájához
hű legyen a vélemény, és még véletle-
nül se adjon a szerző szájába olyant,
amit nem mondott, és főleg ne vitas-
son olyan dolgokat, amihez nem ért,
amiről ténylegesen fogalma sincs, és
helyzeténél fogva nem is lehet (pl. a
falusi társadalom, termelési technoló-
gia stb.). Végül pedig elvárható egy
szerénység, mert a recenzió írója is
csak egy ember, és nem hordozza a
zsebében a bölcsek követ. Ebben az
esetben ezek a szakmai, etikai köve-
telmények nem érvényesültek. Fertő
Imre hihetetlen szakmai göggel, fő-
lénytel, agresszív stílusban támadja a
szerzőt – aki szerinte nem ért semmi-
hez, nem ismeri sem az agrártörténel-
met, sem az agrárgazdaságtant, sem
az agrárpolitikát, sem a vidéket, sem
a falusi társadalmat, szóval, ahogy
van, nulla az egész, a szerző és mű
együtt. Fertő Imre ifjú agrárközgaz-
dász mondja ezt, Budapesten és kül-
földön eltöltött kutató intézeti gya-
korlattal, ahol a mezőgazdasági üze-
meknek csak az irodájáig juthatott el.
Ennyi pont elegendő lehetne ahhoz,
hogy stílusa, felkészültsége, ideológiai

■ Az előző számunkban (BUKSZ, 2002.
tavasz) közzöltük Gazdag László levelét
(7–10. old.), amelyben kifogásolta Buday-
Sántha Attila: *Agrárpolitika-vidékpolitika. A
magyar mezőgazdaság és az Európai Unió*
című könyvről szóló recenzióinkat. (BUKSZ,
2001. ősz 289–292. old.) A recensens,
Fertő Imre választát is közzétettük. Mostani
számunkban Buday-Sántha Attila levelét kö-
zzöljük, ugyanebben a tárgyban, Fertő Imre
újabb válaszával. E levelekkel a vitát lezárjuk.

agressziótól túlfűtött támadásmódja
miatt egyszerűen ne tekintsem part-
nernek. Annál inkább, mert ez a stí-
lus egy az egyben azonos azzal, ahogy
a negyvenes évek végén, az ötvenes
évek elején a kiváló szakembereket
szakmailag és emberileg tönkretették
az adott korszak „keresztes vitézei”.
Ez ismétlődött meg 1989-ben, ami-
kor a *Közgazdasági Szemle* hasábjain
minősíthetetlen hangon támadták
meg Vági Ferencet és most a vitázó
által nagyon védett Varga Gyulát,
csupán azért, mert arra figyelmeztet-
tek, hogy az átalakítás ne járjon ér-
tékvesztéssel. Ezt pedig azért tet-
ték, mert végigélték és végigküzdöt-
ték azt a korszakot, amikor az agrár
ágazat a szakmai nyomorból a világ
élvonalának közelébe került, és a ki-
látástalan helyzetű, vagyonából ki-
semmizett, lenézett parasztemberből
havi fizetésre, szociális ellátásra,
nyugdíjra jogosult dolgozó ember
lett, akinek még üdülésre is volt joga
és lehetősége, ha még nem élt is „eu-
rópai szinten”, ahogy az országban
mások sem. Szóval, nagy ennek a
szerencsétlen országnak a termőké-
pesége, mert olyan állhatatosan új-
ratermeli az igazság bajnokait, hogy
ezekből minden korszakra jut egy ko-
sárral. A recenzió szerzője nem a kö-
vetkeztetésekkel foglalkozik (egyeten
esetét kivéve, amire rögtön ráterek),
hanem neveket keres, akikre szerinte
hivatkozni kell, csak azért, mert sze-
rinte úgymond azok a nagyok, füg-
getlenül attól, hogy az adott témához
mi közük van. (Ezek után csak azt
nem tudom, hogy saját munkáiban
miért nem hivatkozza le őket?) Vizs-
gálati módszereket, szempontokat
kér számon, mert Amerikában az a
módi. Ez engem sajnos arra az
időszakra emlékeztet, amikor a tuda-
mány „Iván Ivánicsoknak” citálását,
valamint a Marx-, Engels-, Lenin-
idézeteket jelentette, és azt hiányol-
ták a munkáimból. Nemhiába félpe-
riférián vagyunk, ahol ezektől a fe-
udális hagyományoktól nem lehet el-
szakadni. Erre utal az is, amikor a bí-
ráló arról beszél, hogy a beosztott
megdicséri főnökét. Ez lehet, hogy
Budapesten így működik, de Pécsen
nem. Itt nincs rangkorság, viszont
egymás és a szakmabeliek teljesítme-
nyét gyözelemmel kísérjük.

A minősíthetetlen hangnem kiinduló-
pontja a könyv szerzője és a recenzió
írója közötti elvi különbség a kilenc-
venes évek állapotának a megítélésé-
ben. Röviden az, hogy Fertő Imre azt
vallja: ez nem történhetett máské-
ppen, és lényegében itt nincs semmi
probléma, a véleményem viszont az,
hogy ez a kikényszerített átalakítás az
egész vidékre, az agrárnépeségre,
annak jövőbeli kilátásaira és az agrár-
ágazat egészére tragikus következmé-
nyekkel járt. Mivel ez az állítás rend-
re nincs összhangban a kormányza-
tok évről évre meghirdetett sikerpro-
pagandájával, ez egy megbocsáthatat-
lan tett. A könyv egészével kapcsolat-
ban a bíráló lényegében semmit sem
ért. Nem tudja kezelni, hogy ez nem
agrárgazdaságtan, nem faluszocioló-
gia, nem agrártörténet, nem környe-
zetvédelem, de egyszerre az is. Így
egyszerűen be akarja gyömöszölni bi-
zonyos amerikai iskolákba, mert a
dolgokat csak úgy lehet vizsgálni, és
ki akar kényszeríteni egy olyan mód-
szertani játékot, amely egy ilyen
komplex megközelítésre egyszerűen
alkalmatlan és öncélú. A könyv „am-
biciózus” célja egyszerűen az, hogy a
maga teljességében, összefüggéseiben
és folyamatában mutassa be az ún.
vidék és azon belül annak szinte nap-
jainkig alapját képező agrárgazdaság
fejlődését, mindezt könnyen érthető,
és ha szükséges, akkor tanulható for-
mában. Mivel ezt a könyvet már több
százan olvasták, és ebből, valamint az
előnyagaiból hasonló számban vizs-
gáltak anélkül, hogy megértési prob-
lémáik lettek volna, a hibát a recenzió
írója csak önmagában keresheti.
A feladat újszerű, ahhoz nem alkal-
mazható az agrárgazdaságtani isko-
lák receptjei, ahhoz olyan feltételek
meghatározására van szükség, ame-
lyek évszázadokon át nyomon követ-
hetők anélkül, hogy az anyagot végte-
lenül szét kellene darabolni. Hang-
súly a szintézisen van, és nem az ana-
lízisen, és ez nem oldható meg azon
az alapon, ahogy a doktori iskolák
oktatják egy-egy részterület vizsgálatát.
Itt nem az empiria hiányzik, ez az
empíriák szintézise, és az anyag nem
az állítások, hanem a következtetések
sorozatán alapszik, amelyre az öncé-
lúnak tekintett ábrák és táblázatok
nyújtanak lehetőséget. És ezek egy-

ségbe rendezése, értékelése azért nehéz, mert ebben a szemiperiferikus helyzetben lévő Kelet-Közép-Európában a dolgok sohasem úgy történtek, mint a fejlődés centrumát jelentő Nyugat-Európában, vagy Észak-Amerikában, ahol a gazdaság fejlődésének közép-, de nemritkán hosszú távú feltételei is előre kiszámíthatóak és biztosítottak.

Egy több évszázados fejlődést felölelő szintetizáló jellegű munka csak nagyon nagy irodalmi bázisra támaszkodva készülhet, és ha a szerző többre törekszik néhány „nagy” vélemények citálásánál, tehát valóban szintézist akar, akkor az irodalom végtelen. És nincs fontos vagy kevésbé fontos irodalom, folyóirat. Minden fontos, amiben olyan önálló, eredeti gondolat van, ami a fejlődési folyamat megértését elősegíti. Főlöles itt folyóiratokat keresni, és rangsorba állítani, mert ez a rangsor egyszerűen nem igaz. A több mint 600 feltüntetett irodalom egyben azt jelenti, hogy a feldolgozott irodalom kétharmada nem került be az irodalomjegyzékbe, azért mert mások pontosabban kifejezték azt, esetleg – még ha ismerte is – elkerülte a szerző figyelmét (például Mentényi Miklós cikkei). Teljesen felesleges dolog Csáki Csabát és Varga Gyulát belekeverni ebbe a dologba, csak hogy a bíráló az igazát bizonyítsa. Erre, biztos vagyok, hogy egyikük sem tart igényt, és mint hosszú ideje munkatársuk, a bírálónál sokkal pontosabban tudnám értékelni a szakmai tevékenységüket. Az utóbbi szerző emlegetése azért is balfogás, mert több mint 10 alkalommal szerepel a könyvben, és ennél több idézés legfeljebb az életrajzi regényekben szokásos. Ami pedig a külföldieknek a magyar agrárgazdasággal kapcsolatos értékelését illeti, az benne van a könyvben, de köztük nem szerepelnek olyan munkák, amelyek a magyar viszonyok ismeretének teljes hiányáról árulkodnak. Ezek citálását átengedem másoknak. Az viszont érthetetlen a számomra, hogy Fertő Imre milyen alapon minősíti a szaklapok, kiadványok szerzőit, akiknek szakmai teljesítményét az angolszász szakirodalom desztillációjával készült munkáival meg sem közelíti. Az agrárpoli-

tikát bizony miniszterek és politikusok csinálják sajnos, így bizony a döntéseik ismerete nem nélkülözhető egy ilyen munkánál. Ha valaki ezt nem veszi figyelembe, akkor rajzolatja a függvényeit, mozgósíthatja az egész matematikai-statisztikai módszertanát, amit kap, az minden lesz, csak nem a magyar agrárpolitika, mert az agrárpolitika – ha tetszik, ha nem – a XX. század egyik legnemzetibb műfaja a világon mindenütt. Külön érdekesség, hogy a felhevült vitázó még Glatz Ferencet is kipécézi. Ha ismerné a magyar szakirodalmat, akkor tudná, hogy az MTA elnöke által szerkesztett könyveket több tucat szakértő írta, akikkel nem hiszem, hogy a bíráló vitaképes lenne. Az viszont tény, hogy nem dolgoztam fel és nem is dolgozhattam fel az összes irodalmat. A hiányzók száma több száz is lehet, de legalább 10–20 olyan van, ami még pluszt adhatna. Ezt egy-két év múlva az anyag újragondolásakor be lehet illeszteni. Ami pedig a faluszociológiát illeti, az nem hiányzik. A könyv szerzője végigélte és -dolgozta az elmúlt ötven évet, és pontosan tudja, mi a mezőgazdaság, és hogy élt a falu. A szociográfiák nagyon fontosak voltak a dolgok megértéséhez, és szemléletük, véleményük tükröződik is az anyagban. Kérem, mondjon a bíráló egyetlen olyan kijelentést és gondolatot, amely ellentmondásban van a kor szociológiai irodalmával!

Igazán Erdei Ferenc az, akit súlyánál kisebb mértékben szerepeltettem, és nem véletlenül, mert nem akartam, hogy az értékelése körüli viták a könyv megítélését befolyásolják. Tevékenységének eredményei így is kiemelésre kerültek az agrárgazdaság fejlődésének értékelése során.

A mezőgazdaság hatékonyságával kapcsolatban ejtett kifogásokra viszont csak azt tudom mondani, hogy el kell olvasni a könyvet. Ha valaki az angol és amerikai irodalmon nő fel, akkor igazán tájékozottnak kellene lennie arról a különbségről, ami a magyar és az angolszász mezőgazdaság közgazdasági feltételeiben megmutatkozott, nem is szólva a nyugat-európai mezőgazdaságról. És még egy lényeges dolog – ami a könyvben benne van –: a magyar mezőgazda-

ság mindig túlnépesedett volt, mert kétszáz év óta egyetlen fejlődés sem tudta felszívni a felesleges munkaterőt. Ezt a nagyüzemek saját erőből próbálták megoldani, mert tisztában voltak a tagjaikkal szembeni szociális kötelezettségeikkel. Ez volt az Amerikából magyarosított háztáji integráció és a kiegészítő tevékenységek fejlesztésének egyik lényeges vállalati indoka. Ennek megértéséhez természetesen alaposan végig kellett volna olvasni a könyvet, és akkor a bíráló a műszaki fejlesztés lényegét és az ábrák jelentőségét is megértette volna.

A vitázó vehemensen támadja a vidékfejlesztéssel kapcsolatban leírtakat, azzal, hogy nem volt és jelenleg sincs vidékpolitika. Ez azonban olyan részgazság, amelynek sorozatára épül az egész bírálat. Részgazság, mert valóban komplex vidékpolitika Magyarországon sohasem volt, de annak részelemei mindig is megjelentek. Mert a vidékpolitika része volt a múlt században az Eötvös-féle tanügyi reform, Klebelsberg Kúnó falusi kisiskolai programja, akárcsak az ötvenes évek faluvillamosítása, vagy a hatvanas, hetvenes évek be-kötőútprogramja is. A példákat napjainkig lehetne sorolni, de nem az a kérdés, sokkal inkább az, hogy a vidék társadalmi-gazdasági fejlődését csak a vidékfejlesztés feltételrendszerének együttese tudja biztosítani. A vidéki népesség városokba áramlása nem tagadása a vidék és a mezőgazdaság fejlődésének, hiszen a XX. század az urbanizáció, a városokba áramlás kora, amely nálunk – mint minden – csak megkésve, politikai okokból torzult formában ment végbe, az átszervezési időszak falusi válsága következtében. A folyamat megértéséhez figyelembe kell venni azt az adatot, hogy EGK-6-ok esetében a mezőgazdasági dolgozók száma 1960 és 1990 között 15,2 millióról 4,6 millióra csökkent. Mégsem beszélhetünk abban az időszakban az EGK-n belül a vidék és a mezőgazdaság válságáról. Az pedig, hogy a végbement fejlődésben milyen szerepe volt a nagyüzemeknek, azt csak helyben, és nem Budapesten lehet megítélni.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a mezőgazdaság az egyetlen

ágazat, amely az elmúlt 12 év alatt nem tudott új fejlődési pályára állni, egyetlen ágazatában sem tudott versenyképesen megújulni, és 600 ezer ember került létbizonytalanságba lényegében 3–4 év alatt, akiknek a helyzete azóta sem változott. Ezt elfogadhatónak ítélni csak nagyfokú cinizmussal lehet. Szóval nem igaz az, hogy volt 3–4 év bizonytalan átmeneti korszak, és ezt követte a konszolidációs szakasz. Az agrárgazdaság nem hatékonyság-, hanem ideológiaorientált átalakítása elmélyült válságos állapotot eredményezett, amelynek még napjainkban sincs vége. Ha ennek a könyvnek semmi más eredménye nem lenne, mint hogy emléket állítson azoknak az embereknek, akik az egészségük, sokszor az egzisztenciájuk feláldozásával mindent megtettek azért, hogy ezt a kirabolt mezőgazdaságot új fejlődési pályára állítsák, és a falusi emberek számára jövőképet nyújtsanak, akkor a szerző elérte a célját, de hiszi és reméli is, hogy ennél többet tett.

A cenzorként feltűnő bírálónak viszont a szerző üzenete, hogy illemkódex és etikája a tudománynak is van. Sem a sértődöttség, sem pedig az ellenvélemény nem jogosít fel senkit arra, hogy politikai érdekek védelmében az agrártársadalom képviselőit – néhány kiválasztott kivételével – lebecsülje, és főleg akkor nem, ha annak olyan jelentéktelen pontja, mint a bíráló. Az etika azt kívánja, hogy mielőtt valaki beszél, azelőtt olvasson, valamint részletesen, helyben – ahol csinálják – megnézze azt, amiről szó van, esetünkben a magyar mezőgazdaságot és a magyar vidéket.

A bírálat egyben figyelmeztetés egy új jelenségre. A nemzetközi szakirodalmon és külföldi iskolákban felnőtt generáció a felületesen elsajátított nyugati gazdasági, gazdaságpolitikai sémákat úgy kívánja a magyar viszonyokra alkalmazni, hogy ténylegesen annak jellemzőiről fogalma sincs.

BUDAY-SÁNTHA ATTILA

Válasz egy újabb válaszra

Szomorúan olvastam Buday-Sántha Attila írását. A szerző ugyanis megsértődött, ezért bírálatom tartalmi részét figyelmen kívül hagyva válasza személyeskedésbe fulladt. Eközben olyan súlyos állításokra ragadtatta magát, amelyek messze túlmutatnak egy tudományos vita keretein.

A szerző felfogásában, ha valakit megbírálnak egy tudományos vitában, akkor egyben a mű szerzőjét is megtámadják. Sőt Buday-Sántha szerint, aki őt (könyvét) támadja, az a falusi embereket is megsérti, mi több, elítélendő, meg nem nevezett politikai érdekeket képvisel. Miközben Buday-Sántha a magyar agrártársadalom önjelölt érdekvédőjének szerepében tetszeleg, nem a recenzens érveivel foglalkozik, hanem tudásszociológiai sejtéseket fogalmaz meg a bírálóról. Buday-Sántha miközben személyemet – nem pedig állításaimat – számos helyen támadja, minősíti, egyúttal tudományos etikára oktat. Ezzel szemben, ha bírálatomat figyelmesen elolvasta volna, akkor láthatta volna, hogy kizárólag a könyvvel és annak módszerével foglalkoztam, nem pedig a szerző személyes képességeivel és hátterével.

Buday-Sántha a számára rendelkezésre álló töredékes önéletrajzi adatokból azt állapította meg rólam, hogy a budapesti munkahely és a külföldi tanulmányút kizárja annak lehetőségét, hogy láttam valaha mezőgazdasági üzemet. Ez az ismérv szerinte elegetendő, hogy ne tekintsen vitapartnernek. Túl azon, hogy Buday-Sántha ismeretei rólam meglehetősen pontatlanok, gondolatmenete abszurd, és egyben súlyos következményekkel jár. Egyrészt ez a világkép például kizár minden olyan tudományágot, amely a múlttal foglalkozik, hiszen a kutató nem ismerheti vizsgálata tárgyát közvetlenül, következőképpen inkompetens. Másrészt szerinte bárkit származása miatt ki lehetne zárni az agrárgazdaságtan, vagy tágabban értelmezve, az agrártudományok művelői közül.

Végezetül, Buday-Sántha az agrárgazdaságtan főáramát, és egyben a

közgazdaságtan alkalmazhatóságát kérdőjelezi meg a hazai agrárproblémák vizsgálatára, és hitet tesz az általa is használt „módszertan” mellett. Számomra megdöbbentő, hogy egy tanzékező egyetemi tanár 12 évvel a rendszerváltás után tökéletesen elzárja/elzárhatja magát tudományának főáramától, nem kíván tudomást venni annak eredményeiről. Ennek nyilvánvalóan tragikus következményei vannak az oktatásra nézve és a tudományos utánpótlás számára. Másrészt ezzel a stratégiával önmagát zárja ki a nemzetközi tudományos életből. A főáram elsajátítása és eredményeinek alkalmazása persze nem olyan könnyű feladat, ezért kényelmes stratégia annak alkalmatlanságát hirdetni. Ha a főáram mércéi, amelyek egyben a normál tudományos tevékenység megítélésének kritériumai, már ma is érvényesek lennének Magyarországon, akkor Buday-Sántha könyvének kiadására, illetve erre a vitára sem került volna sor.

FERTŐ IMRE

Gondolatok és ellengondolatok az esztergomi királyi vár rekonstrukciójáról

Összességében mostoha ezer esztendőzt zártunk 2001-ben. Ezer év távlatából a nyugodt korszakok – Szent István, Szent László, III. Béla, Nagy Lajos, Mátyás király uralkodása alatt – csak pillanatoknak tűnnek, s még ezek is csak viszonylag voltak nyugodt idők; Szent István államára Konrád császár, Szent Lászlóéra a kúnok törtek, III. Béla korában még Bizánc nyugtalanított, Nagy Lajos Itáliában hadakozott, Mátyás alatt pedig már a középkori

■ A Magyar Nemzeti Múzeum volt főigazgatójának hozzászólását és Marosi Ernő választát közöljük Marosi Ernő: Forrásfoglalás (BUKSZ, 2001. tél. 348–362. old.) című tanulmányához. Előzmények: Buzás Gergely: Forráskutatás. Viták a visegrádi palotarekonstrukció körül (BUKSZ 2002. tavasz, 11–14. old.), Marosi Ernő: Buzás Gergelynek forrás-ügyben enyhe érzelmi reakcióval (uo. 14. old.).

magyar királyságnak véget vető török nyomást kellett elviselnünk. A virágzó korok alkotásait pedig a Mohácsot követő másfél évszázados hadszíntér elpusztította. Ami megmaradt, annak nagy részét Rákóczi szabadságharcát követően robbantották fel, a peremvidékeken (Felvidék, Erdély) a megmenekült néhány román kori, gótikus és reneszánsz emléket pedig a jobbára magyartalanított területekkel együtt vesztítettük el. Hajdanvolt középkori templomaink, váraink, palotáink csupán ásatásokkal feltárt romok, alapfalak, töredékek. A szegény jobban vigyáz kevés értékére; nekünk jobban kell vigyáznunk egy ásatások során előkerült, faltöredékekből álló épületre, mint szerencsésebb nyugat-európai szomszédainknak egy épen maradt több évszázados kastélyra. Ennek a vigyázásnak felelőssége gyakran feszíti egymásnak szakembereinket. Az egyik legszivesebben érintetlenül hagyva becsomagolná, mindenkitől elzárná, nehogy a megmaradtat is tönkretegyje. A másik visszaállítva (az eredetit jelölve) tartaná meg; felépítené, tetőt tenne rá, védve esőtől, hótól, hidegtől, melegtől. Ki vonná kétségbe mindkettő óvó aggodalmát? Az alapfalig elpusztult épület sorsa nem kétséges. Ha nem tudjuk, milyen magasak voltak a falak, hol voltak ajtók, ablakok, s azok milyenek voltak, hogyan képezték ki a boltozatokat, akkor lehetőségként marad a csonkok megtartása. (Ám még ennek módja sem egyértelmű.) Vita akkor van, ha egyes részletek hitelesen visszaállíthatók: mit?, hogyan?, mennyire? Erre példa Esztergom (és Visegrád). Példaként foglalkozik velük Marosi Ernő akadémikus művészettörténész is (Forrásfoglalás. *BUKSZ*, 2001. tél). Marosi elsősorban hadakozik a megvalósult rekonstrukció ellen. Bírálja, ellenzi a múzeumi szándékot, vagy inkább az általa feltételezett (félreanyagázott?, félreértelmezett?) szándékot, a kutatási módszert, a tervezést, a kivitelezést. Kifogásolja az 1938-as rekonstrukció egyes elemeit, a „konzerválási munkák rossz módszerét és anyaghasználatát”, kifogásolja a „látogatók tömegeit” és az „oda nem illő rendezvényeket (például filmforgatás)”. De felrója – nem tudni, kinek a hibájaként – a fagyot és a savas esőt is. Végül is Marosi Ernő csak azt mondja,

mi nem jó (tulajdonképpen semmi sem jó), kevésbé részletezi, miért nem jó, ám végképpen nem mondja meg, mit kellett volna tenni. Pedig ezt várnánk a művészettörténet egyik vezető kutatójától. Ezt is jobb lett volna, ha az előkészítő viták alkalmával mondta volna. (Igaz, emlékezetem szerint az Országos Műemléki Felügyelőség művészettörténészei által szervezett vitákon nem láttam.)

Árpád-házi királyaink székhelye, hajdani palotája a legtöbb magyar embert érdekli, és ez az érdeklődés nem pusztán kíváncsiság, hanem az azonosulás vágya az őseinktől örököltekkal, a múltat nem kiállítási vitrinekben, kiadványokban közölt képeken kívánják látni, hanem eredeti falak között érzékelni. ...és joguk van hozzá! Nem azért, mert a régészeket, művészettörténészeket, építészeket, valamint az általuk létre és felszínre hozottakat az ő adójukból biztosítja az állami költségvetés, hanem azért, mert múltunknak, múltunk emlékeinek, értékeinek örökösei, tulajdonosai. Véleményünk szerint a magyar műkincsállomány, kulturális örökségünk legfőbb tárházának, a Magyar Nemzeti Múzeumnak (amelynek hálózatába tartozik Esztergom és Visegrád is) lehetőségei szerint kötelessége a társadalom számára biztosítani, hogy múltunkat tárgyakon keresztül, a középkori falakon belül megismerje. Lehet, hogy ez a cél a királyaink palotájától a látogatókat távol tartani kívánó Marosi Ernő számára értelmezhetetlen, ezért tételezi fel, hogy Esztergom rekonstrukciója a Magyar Nemzeti Múzeumnak azért áll érdekében, mert székházra van szüksége. Igen, 1994-ben célként jelölte meg a Magyar Nemzeti Múzeum egy múzeumi-kulturális központ kialakítását. Úgy tűnik, itt is az értékrend szemléletében van különbség közöttünk. A „muzeológiai-közművelődési célokot túli kulturális szolgáltatásokon” mi művelődési tevékenységet értünk, amelybe beletartoznak a történeti korokat idéző hangversenyek, irodalmi estek, könyvbemutatók, történeti kerekasztal-beszélgetések közönség részvételével, de aligha fér bele a Marosi Ernő által feltételezett „pénzügyi nyereségességre” törekvő „ki tudja, miféle show”; ha csak azt a tervünket nem tartja Marosi show-nak, hogy a felszentelendő ká-

polnában egyházi szertartásokat (esküvő, keresztelő) javasolunk.

Számomra érthetetlennek tűnik a haranggyűjtemény, az Esztergomot ábrázoló grafikák bemutatásának, a pénztörténeti (Marosi „pénzművészet” kifejezése értelmetlen) kiállításnak kifogásolása. Marosi Ernő talán egyedül itt ad más kiállítási javaslatot: „a múzeumépítés egyetlen értelme az volna, hogy javítsa a [...] faragványok gyűjteményének őrzési feltételeit.” Ezt a célt valóban nem tettük magunkévá, nem gondoltuk a múzeum egyetlen értelmének a kőtárraktárat. (Az egy nagy területű termen kívül kőtári raktárnak a Lipót terasz alatt építendő raktárt terveztük.) 1994-ben úgy gondoltuk (és most is ezt vallom), hogy az Árpádok palotáját nem kőtár részére rekonstruáltuk, és nem a művészettörténészek részére. Kifogásolja Marosi Ernő, hogy a régi múzeumi épületben megmaradt „egy meglehetősen elavult, szerény kiállítás”. Itt annyiban tér el véleményünk, hogy e kiállítás – szerintünk – már új korában is rossz volt. Eddigi megmaradásának egyetlen oka volt és maradt: a pénzihiány.

Magával a rekonstrukcióval, tervezésével, megvalósulásának módjával több helyen – Marosihoz részben hasonlóan – mi sem értettünk egyet. Amikor elhatároztuk, hogy az államalapítás ezredik évfordulójára 1938-at folytatva újabb részt rekonstruálunk, hiszen az addigi feltárások is ezt a cél szolgálták, akkor elvként szögeztük le: a hátralévő régészeti kutatásokat maradéktalanul el kell végezni, eredményeit a szakmának meg kell vitatni, a tervek erre épüljenek, és csak a teljesen hiteles részeket lehet rekonstruálni, meghagyva a lehetőséget, hogy új adatok, faragványok előkerülése (a vár alatti épületek területén feltételezhető kőfaragványok) esetén folytatni lehessen a rekonstrukciót. A Magyar Nemzeti Múzeum biztosította az ásatások befejezéséhez szükséges forrásokat, az ásató régész (Horváth István) elkészítette a dokumentációt, és azt az Országos Műemléki Felügyelőség művészettörténészeinek, építészeinek részvételével megvitattuk.

A magyar műemlékvédelem minden szempontból az Országos Mú-

emléki Felügyelőség, illetve a jogutódja kezében volt és van. 1988-ban került őt megillető helyére, a kulturális tárcához. (Addig azért nem volt ott, mert 1945 után az akkori Építésügyi Minisztériumnál összehasonlíthatatlanul több pénz volt, utána pedig a minisztérium jogutódai elfogadták a kialakult állapotot.) A Magyar Nemzeti Múzeum az Országos Múemléki Felügyelőségnek átadta az esztergomi vár ásatási dokumentációját, a felügyelőség tervezője elkészítette, majd az Országos Múemléki Felügyelőség Tudományos Osztálya megvitatta a terveket, a múzeum néhány kérését és javaslatát visszautasította, a tervező számára több kötelező módosítást írt elő, s azok végrehajtása után kiadta a hatósági építési engedélyt. Marosi Ernő művészettörténész kifogásolhatja művészettörténész kollégáinak és a felügyelőség tervezőjének tevékenységét, a múzeum és a társadalom számára azonban az a tény, hogy az esztergomi királyi vár rekonstrukciója a művészettörténészek döntése szerint valósult meg.

A múzeum – szakmailag – csak a kiállításokért felelős. Ebből a felelősségből és a társadalom elvárásából kiindulva zárkózunk el azelől, hogy az esztergomi vár egy nagy kőtár legyen. Kiállításai és esetleges programjai legyenek vonzóak a múzeumlátogatók számára. Ha megkaptuk volna a kiállításokhoz kért összeget, a kiállítások bizonyára még vonzóbbak lettek volna (...és biztosan nem maradt volna meg a régi rossz kiállítás). Ha mindezt Marosi Ernő akadémikus túl népszerűsítőnek tartja, akkor ezt vállaljuk és személyesen is vállalom. Sőt e népszerűsítő, vagy akár „népies” szellem érvényesülése érdekében nem datálunk, hanem keltezünk, nem kontrollálunk, hanem ellenőrizzük, nem kronológiáról, rezidenciáról, kontinuitásról beszélünk, hanem időrendről, székhelyről, folyamatosságáról, a falaknak szerkezete van, és nem textúrája, az építésznek inkább kézjegye, mint szignatúrája, egy épületnek lehet teátrális hatása, de inkább hatásos megjelenése, az építészetnek lehet szituációja, de inkább helyzete, egy téren lehetnek heterogén épületrészek, de inkább össze nem illők, lehet kaotikus, abszurd, de inkább zavaros,

értelmetlen vagy képtelen, lehet modern, de inkább korszerű stb., stb. Hajdani professzorunk, László Gyula mondotta volt nekünk, hogy egy tanulmány akkor is lehet tudományos, ha lehetőleg csak magyar kifejezéseket használ. Igaz, László Gyulából nem lett akadémikus, ám tanítványainak mégis ő maradt a példaképük.

GEDAI ISTVÁN

Forrás-ügyben, 2/2

A *BUKSZ* 2001. téli számában megjegyzéseket kockáztattam meg arról, hogy a 2000. év három nagy műemlék-restaurálása után mennyi, milyen állapotban és milyen hozzáférhetőséggel maradt meg a magyar középkor három, minden joggal kulcsfontosságúnak nevezhető emlékéből. Lehet, hogy a kitűzött szempont: ezen maradványok megítélése forrásértékük foka szempontjából szokatlan volt, de kétségtelen, hogy műemlék-restaurálások esetében igaztalan is, helytelen is lett volna úgy tenni, mintha minden előfeltétel nélküli építkezésekkel lenne dolgunk. Hangsúlyoztam is, hogy nem műkritikai szempontokkal közeledem választott tárgyamhoz, viszont nem titkoltam, hogy kritikai (tehát nem méltató) szándékaim vannak: nagyképszerűsége lenne ezt az adott formában tudományos forráskritikának nevezni, de elgondolásomtól nincs messze ilyesminek a kezdeményezése. A három példa szerintem a műemlék történeti forrásértékének jelenkori megingásaira hívja fel a figyelmet. Arra, hogy

a) a régi korokból ránk maradt anyagi-tárgyi örökség véges mennyiségű, és igen nagy védelemre szorul;

b) nincs jogunk pillanatnyi (köz-, csoportos vagy magán-) érdekeinknek feláldozni; továbbá

c) galádság a manapság felszínen lévő értelmezések egyikét vagy másikat végleges tényként megörökíteni, s ekként utódainkat ugyanolyan szellemi függőségbe kényszeríteni, ahogyan ezt a XIX. század végének puristái tették velünk (is).

Szándékom volt továbbá az is, hogy meggyőzzem olvasóimat arról, hogy

a) a műemlékek alapvetően történeti forrásokként kezelendők;

b) ezért megőrzésük nem elsősorban építészeti kérdés, és különösen nem e szakma belügye, benne aránylag a kreativitásnak van a legkevesebb jogosultsága; és

c) mindhárom esetben a rommaradványokon kívül jelentős, összefüggéseiből kiszakadt épületelemekről – tagozatokról, szobrászati művekről, festménytöredékekről – is szó van, s ezek múzeumi kezelést kívánnak, amelynek feltételei azonban kivétel nélkül sehol sem valósultak meg; valamint

d) e töredékeknek eredeti rendeltési helyükön való együtt tartása, lehető legnagyobb részük nyilvánosságra hozása alapvető követelmény, ugyanis az elpusztult együttesek jellegének, minőségének ezek a hű tanúi (s nem a mai hozzátételek).

Ez alapelvek nem mondhatók különösebben eredetieknek; az általánosságban (ti. ha nem konkrét példákra van szó) unalomig ismételt követelmények közé tartoznak. Vitatják őket itthon is, máshol is, s bevallom, fel is tételeztem, valaki majd a hazai műemlék- (vagy örökség-?) védelem axiómáit vagy dogmáit kéri rajtam számon. Arra kevésbé számítottam, hogy egyes példákra vonatkozó leírásaimat kérik ki maguknak a magukat lokálisan érdekeltnek érzők. Ez történt Visegrád kapcsán, s most Esztergom esetében is (Székesfehérvár még hátravan, s igyekszem most úgy fogalmazni, hogy onnan esetleg még várható megjegyzésekre ne kelljen külön válaszolnom). A vita ugyanis nem az állításaimról folyik, hanem arról, hogy amit látunk, az nem az, ami, hanem egészen más. Buzás Gergely és Gedai István hozzászólása között egy lényeges egyezést találtam: mindketten azt vallják, hogy amit megvalósítva látunk, lényegesen nagyvonalúbb lenne, ha nincs az a szörnyű pénzsűzke. (Ősi vicc záró dialógusa: „Mit főznek abban az üstben? – Szart. – Mi lesz belőle? – Postás. – Nem rendőr? – Ugyan! Ennyiből?”) A hozzászólásoknak ezt a közös vonulatát nevezzük az egyszerűség kedvéért marketing szempontnak, s tekintsünk el tőle!

Így már könnyebb a dolgom: dr. Gedai Istvánnak csak néhány kifogása igényel választ.

1. A személyes megjegyzések kapcsán: Esztergomról először 1971-ben publikáltam tanulmányt, könyvem 1984-ben jelent meg, s azóta is sűrűn foglalkozom vele. Ezek az írások a különféle tervtanácsokon való személyes részvételem nélkül is elegendő szempontot tartalmaznak arra nézve, hogy szerintem mi a fontos, a védendő, netán mit kellett és lehetett volna előzetesen megtudakolni, kikutatni stb. Az meg nemigen róható fel, ha az embert valahova nem hívják, s ott mégsem jelenik meg. A kritikusnak azonban csak hasznára van az érintettség ilyen hiánya, nem is bánom. Éppen kollégáim elbeszéléseiből tudom, mekkora erkölcsi teher a szakmai meggyőződéssel ellentétes testületi döntésekben való részvétel. Tehát szükségképpen nem tudhatom, „mit kellett volna tenni”. Ez, bevallom, nem is nagyon érdekel ahhoz képest, mit nem szabad folytatni.

2. Ugyancsak tisztázandó személyi kérdés az, hogy dr. Horváth István „ásató régész”, az esztergomi vár tudós kutatója nem azonos Horváth Béla régésszel, az esztergomi Vármúzeum igazgatójával.

3. A pesszimizmusról: meglep Gedai dr. borús történelemszemlélete. Magam lényegesen nagyobbra értékelem (s egyedülálló, kivételes emlékeink védelmét is ezért szorgalmazom) Magyarország hozzájárulását az egyetemes kultúrához. Amikor Székesfehérvár, Esztergom, Visegrád emlékeit félttem, hangsúlyozottan a középkori ország *közepéről* szólok. Arról az emlékanyagról, amellyel kapcsolatban nem ment fel a felelősség alól a „peremvidékek” elvesztésére hivatkozás. A XIX. századnak minderről (Székesfehérvár részben kivétel!) alig volt sejtelve, amikor az ezredéves kiállítás történelmi főcsoportjának épületében („Vajdahunyad-vár”) a peremvidék nevezetes épületeinek másolataival próbálta meg pótolni a hiányt. A mai kérdés azonban az, vajon Alpár Ignác rekonstrukciós módszere számunkra időszerű-e, és főleg: nagyobb szükség van-e rá, mint a nagy erőfeszítésekkel felszínre hozott maradványok megtartására?

4. Pesszimizmusom nem történelmi ihletésű, hanem a jelenben tapasztalt, eddig megmagyarázhatatlannak tűnő, homályos, kínos érzésekből táplálkozik: az akarnok önmegvalósítás, önfejlés, önzés megnyilvánulásából. Tulajdonképpen hálás lehetnék Gedai dr.-nak azért, hogy valamelyest segített azonosítani a gyűlölet egy célcsoportját; kár, hogy ez éppen az én szűkebb szakmám. Idézni kell: „az Árpádok palotáját nem kótár részére rekonstruáltuk, és nem a művészettörténészek részére.” Ez valóban magyarázat: kár, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum volt főigazgatója nem akkor hozta nyilvánosságra, amikor még volt felelőssége e tárgyban. Remélhető, hogy utódai nem osztják ezt az ellenszenvet.

5. Sietek megállapítani: igazán úgy gondolom, hogy az esztergomi Vármúzeum legfontosabb tárgya és értelme a középkori királyi, majd érseki vár, valamint az elpusztult Szent Adalbert-székesegyház elsőrendű művészettörténeti értékű és (szó szerint is!) *megszentelt* köveinek méltó és szakszerű kiállítása. Figyelem: nem raktárról van szó, s nem is a Lipót-bástya alatt, vagy bármely más eldugott helyen. Mindez művészettörténészek közreműködése (és izlésbeli kontrollja) nélkül nem lehetséges. Ez a közreműködés szükséges ahhoz, hogy beteljesedjék az „azonosulás vágya az őseinktől örököltékkel”. Sajnálom, de az adófizetőkre (s „a társadalom elvárására”) való ócska (de különböző korok zsargonjában fogant), nemcsak „népszerű” vagy „népies”, hanem kifejezetten populista hivatkozás sem tud megintatni abban a hitemben, hogy a mai „örökösnek, tulajdonosnak” legalább annyi jár a pénzéért, hogy világosan tudja, eredetire vagy talmi utánzatra ontja-e könnyeit. Nem kevésbé hajmeresztő a palotakápolna felszentelésének és használatba vételének ötlete, *ad notam*: „ahol egykor a feudális uralkodó osztály és a klerikális reakció képviselői [...], ott most a dolgozó nép (menedzser, yuppie elit stb. *ad libitum*) fiai-lányai...” Megfordultak a Főigazgató Úr fejében a műtárgyvédelmi kockázatok, együtt a liturgikus használat igényelte szükséges változtatásokkal, attól el is tekintve, hogy esketés, keresztelők – nem lévén

plébániatemplom – aligha tartozott a palotakápolna funkciói közé?

6. S végül a „népies” nyelvészkedő purizmusról: idegen szavakat nemegyszer azért használunk, mert kevésbé sértők, vagy pontosabbak, mint a rendelkezésre álló magyar megfelelők. Bevallom, ilyen indok nélkül is csúsztak (német eredetiből fordított) magyar szövegembe rút idegen szavak. A *BUKSZ* olvasói általában megértik őket, ők ugyanis tapasztalataim szerint az adófizetők közül leginkább az előfizetők. Nem indokolatlan a „textúra”, amely a fal felszíni hatására vonatkozott, nem „szerkezetére”, mely az esztergomi homlokzaton nem látszik. Amikor az építész szignatúráját írtam, a stílus értelmű „kézjegy” eszembe sem jutott, inkább az aláírás, ami – legyünk jóindulatúak – kevésbé spontán (szívből fakadó?). A teátrális ugye, mégsem csak „hatásos megjelenés” – inkább kulisszahasogató –, de ez nem illett a mondatomba.

Kissé több magyarázatot igényel, adott szöveggösszefüggésben miért idegenkedtem a „keltez” igétől, s használtam a „datált”. Tudjuk, eredetileg mindkettő egy írás, oklevél végére írott évszámot jelent. Az én nyelvérzékem szerint azonban, amikor a filológus, régész, művészettörténész stb. „datál”-t, akkor keltezésel el nem látott irat, tárgy, műalkotás korát állapítja meg (sokszor nagyon körülményes módszerekkel, sok-sok erőfeszítéssel). Általában a datálás a legelemibb, csak az eredetiek birtokában és tanulmányozásával megoldható feladatunk a régi korok emlékeivel szemben. (Többek közt ezért is őrizzük meg őket.) Például: III. Béla királyi palotája *datálásának* egyetlen biztos támpontja Imre királynak 1198-ból *keltezett* oklevele. Nincs kétségem viszont afelől, hogy a most szóban forgó, 2000-ben átadott esztergomi múzeumépületről, valamint terveiről, tervtanácsi iratairól stb. nem hiányzik a keltezés. Ha az időrendi helyzet e kétféle kijelölésének különbségét megértjük, talán egy lépéssel közelebb jutunk annak megkülönböztetéséhez is, miben tér el a megtartás és a felhasználás: a forrás befoglalása és elfoglalása.